

נספח להלכות יסודי התורה לימודי 'חול' במשנת הרמב"ם

הרב הגאון יוסף קאפח זצ"ל

התוכן: • מצות ידיעת ה' • המונח "אעתקאד" – אמונה או ידיעה

• המדעים המכשירים והמובילים לידיעת ה' (לוגיקה, אסטרונומיה, מתמטיקה, מדעי הטבע, רפואה ולשון)
• המצוה ללמוד "לימודי חול" • הבחנה בין דיני התורה וחכמת התורה

א. מצות ידיעת ה'

מהגופות הקדושים הגדולים, וכל שכן לאחד מהצורות הטהורות הנפרדות מן הגלמים... ועניני ארבעה פרקים אלו שכתבם מצוות האלו - הם שחקמים הראשונים קוראין אותו 'פרדס', כמו שצאמר: ארבעה נקטו לפרדס. ואף על פי שגדולי ישראל היו, וחקמים גדולים היו, לא פלם היה בהן כח לידיע ולהשיג כל הדברים על ברין.

ובהלכות תשובה (פרק י, הלכה ו):

דבר ידוע וברור שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בלבד שלמד עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזב כל שבעולם חוץ ממנה, כמו שצוה ואמר: "בכל לבבך ובכל נפשך", אלא בדעה שידעהו. ועל פי הדעה - על פי האהבה: אם מעט - מעט; ואם הרבה - הרבה. לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשפיל בחקמות ותבונות המודיעין לו את קונו כפי כח שיש בלבו להבין ולהשיג.

ובהלכות מזוזה (פרק ו, הלכה ג):

ידוע שאין שם דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם, ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרך מישרים.

פתח הרמב"ם את ספרו הקדוש "היד החזקה", הכולל כל דיני התורה, מצוותיה, משפטיה וחוקיה בהלכות יסודי התורה, וראשית אמרו:

יסוד היסודות ועמוד החקמות לידע שיש שם מצוי ראשון.

ושם בהלכה ו כתב:

וידיעת דבר זה - מצוה עשה, שצאמר: "אנכי יי אלקיך".

ושם בארבעת הפרקים הראשונים של הלכות יסודי התורה סקר יסודות עיקרים וכללים שחייב כל אדם מישראל לדעת אותם כדי שיוכל לעבוד את ה' באמת, ובכך יוכל לקיים מצוות התורה ומשפטיה שנפרטו בארבעה עשר ספרי "היד החזקה", ויאמר עליו שהוא מקיים את מצוות ה' באמת. ובסוף הפרק הרביעי כתב:

בזמן שאדם מתבונן בדברים אלו, ומפיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם וכיוצא בו, ויראה חקמתו של הקדוש ברוך הוא בכל היצורים וכל הברואים - מוסיף אהבה למקום, ותצמא נפשו, ויקמה בשרו לאהב המקום ברוך הוא, וירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו, קשיצרו עצמו לאחד

ב. המונח "אעתקאד" – אמונה או ידיעה

ובספר המצוות (מצות עשה א):

המצוה הראשונה הוא הצווי שנצטוינו בידיעת האלהות, והוא שנדע שיש שם עילה וסיבה הוא פועל את הנמצאים, והוא אמרו יתעלה: "אנכי ה' אלהיך".

והרי ידוע כי רבנו כתב את ספר המצוות בשפה הערבית, ואותה הידיעה שכתב בחבורו היד החזקה בראשית הלכות יסודי התורה תרגמה כאן בערבית "אעתקאד". ובה טעה ר' משה אבן תיבון, ותרגם "אמונה", ובכך הטעה רבים ליסד על פי רבנו כביכול את שלש עשרה "אני מאמין" הידועים. ואלו שת לבו לתרגום רבנו עצמו בחבורו לא

1. המאמר פורסם לראשונה ב'תחומין' כרך ב (תשמ"א) ע' 242-251. תודתנו נתונה למכון צמת (צוותי מדע ותורה) על הרשות להפיסו. הציטוטים המנוקדים והמדויקים הם על פי מהדורת "מפעל משנה תורה".

תצא תמצית העיון, יכללנה השכל ויקיפנה, ותושג בנפש ותתמוזג בה, ונעשה האדם בעל דעה באותו הדבר שהושג לו, וצופנו בלבד... כאמרו, "חכמים יצפנו דעת ופי אויל מחתה קרבה" (משלי י, ד).

הרי ברור כי דעה אינה אמונה, ואמונה בדבר הבלתי מושכל, כלומר האמירה בפה מונחים שאין אומרים מסוגל להבינם מפני שלא רכש המכשירים לכך, הוא לדעת רס"ג "פי אויל". ולא אימנע מלהביא כאן עוד קטע מדברי רס"ג בהקדמתו שם (פרק ו), שיש לו קשר עם נושאנו, וזה לשונו: ואם יאמר אדם, היאך נשליט עלינו את העיון במדעים ודיוקן עד שנקבעם לנו לדעה, כפי שיתכוננו ויתאשרו, והרי בני אדם מכחישים מלאכה זו, ובעיניהם העיון מביא לידי כפירה ומוביל אל האפיקורסות, אני אומר אין זה אלא בעיני בוריהם, כפי שאתה רואה... מקצת בורי אומתנו חושבים שיש דבר כעין תנין בולע את הירח והוא הלקיון... ודומה לאלה רבים ממה שמעוררים צחוק.

ועיין עוד המשך דבריו המאלפים מאוד. ומה נפלא הדימוי שלו שהאמירה שהמדעים מובילים אל הכפירה דומה לאמירה שתנין בולע את הירח. ולדבריו, על זה תיקנו לנו חז"ל 'ההודות לה' יום ויום ולומר בסדר היום "ברוך אלהינו, ברוך אדונינו, ברוך בוראנו, שהבדילנו מן התועים".

על נכון, הרי זה קל מאוד. כפי שאתה מוצא רבים מן הפתאים תופשים דעות שאינם מבינים להן עניין כלל. אבל אם אתה ממי שנשאו לבו להתרומם למעלה הנעלה הזו, מעלת העיון, ושיתברר לך באמת שה' אחד אחדות אמיתית, עד שלא ימצא לו הרכבה כלל... ואתה בעל תבונה, ותתבונן בכל מה שאומר בפרקים אלו שיבואו... אז תהיה ממי שמשכיל ייחוד השם, לא ממי שאומרו בפיו ואינו מבין לו עניין, ויהיה מכלל אשר נאמר בהם: "קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם" (ירמיה יב, ב). אלא ראוי שיהיה האדם מכלל משכילי האמת ומשיגיו, אף על פי שאינו אומרו בפיו.

הרי דברים ברורים כי "אעתקאד" שכתב רבנו בספר המצוות היא הדעה או הידיעה שכתב בחבורו, והדברים זהים. והדעה אינה אמונה, הדעה אינה אמירת מלים, אלא ציור מושכל קרוב לכפי שהוא, או יותר נכון, רחוק משלא כפי שהוא, עד כמה שביכולת האדם. וטרם נחל להביא דברי רבנו מה הם המדעים היוצרים לאדם לב כדי לקנות חכמה, נביא גם דברי רבנו סעדיה גאון בקשר למושג, המונח "אעתקאד" [דעה] שאינו שונה במאומה מדברי הרמב"ם. וזה לשון רס"ג בהקדמתו לספרו "הנבחר באמונות ובדעות" (פרק ד):

"אלאעתקאד" [הדעה] הוא עניין המצטייר בנפש לכל דבר מסוים כפי המצב שהוא נמצא בו, וכאשר

ג. המדעים המכשירים והמובילים לידיעת ה'

(לוגיקה, אסטרונומיה, מתמטיקה, מדעי הטבע, רפואה ולשון)

שאין מטרת חיבור זה ללמד מי שלא עיין אלא בידיעת התורה, כלומר דיניה, כי מטרת כל המאמר הזה וכל שהוא מסוגו הוא ידיעת התורה באמת. ולקמן יתבארו הדברים היטב. וכך כתב הרמב"ם במכתבו לתלמידו יוסף בן יהודה, אשר סופח ונדפס בשער מורה הנבוכים:

ולפי מה שראיתי בשיריך גודל תשוקתך לדברים העיוניים, והיה זה מאז הגיעוני אגרותיך... מאלכסנדיה בטרם אבחן רמתך השכלית, ואמרתי ושמא תשוקתו גדולה מהשגתו. וכאשר הסדרת לפני מה שכבר למדת ממדעי התכונה ומה שכבר ידעת מן המדעים דברים ההכרחיים להיות מצע לפנייהם, הוספתי כן אהבה לטוב תבונתך ומהירות תפישתך, וראיתי כי תשוקתך ללמודים גדולה מאוד, והנחתך להכשיר את עצמך בהם בידעי את תכליתך. וכאשר הסדרת לפני מה שכבר למדת ממלאכת ההגיון ["מנטק" = לוגיקה] נקשרה תקותי

נפן עתה ונראה מה היא חכמת התורה במשנת הרמב"ם, ומה הם המכשירים שבהם קונה האדם לב לידיעת החכמה. ואשר לדעת רבנו ללא למודי מדעים הכשרתיים האדם ללא לב. וז"ל בפירושו למשנה (ראש השנה, פרק ב, משנה ז):

ולא יבין ערך מה שאמרנו והועלנו בדברים אלו המעטים... אלא אדם דתי ובעל דעה ורצון לדעת האמת ואינו מטעה את עצמו, ובתנאי שכבר הכשיר עצמו שנים רבות באותם הלמודים המכשירים את האדם עד ששיג מהם ידיעה חשובה. ואם לאו, הרי יהיו דברי בידו, "מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין" (משלי יז, טז).

ועתה נחל במכשירים ונסיים בחכמה, כי הרמב"ם מבחין בין חכמת התורה שהיא ידיעת התורה באמת כלשונו, ובין ידיעת דיני התורה, שכך נאמר בראשית פתיחתו לספרו מורה הנבוכים:

המדעים אם כי אינם מובילים למדעי האלוהות, אבל על ידם קונה לב כאמור לעיל, לב שבו הוא נובר ובורר במדע הטבע את השביל והמסילה לידיעת המקום ברוך הוא. והן הן הדברים האמורים לעיל כי רק לאחר ידיעת ה' יוכל האדם לקיים מצוותיו יתעלה בוי"ו הכינוי.

נראה הלאה מה הם יתר המדעים אשר הרמב"ם דורש ממנו ידיעתם, ואשר בהם הוא מדבר בקטע זה באופן כללי, מלבד האסטרונומיה והלוגיקה שכבר נאמרו לעיל.

הנה שם במורה (חלק א פרק לו) כתב:

ואתה יודע שכל הדברים הללו קשורים זה בזה לפי שאין במציאות כי אם ה' יתעלה וכל בראויו, והם כל מה שנוכל במציאות בלעדיו. ואין דרך להשיגו אלא על ידי מעשיו, והם המורים על מציאותו, ועל מה שצריך לסבור בו, כלומר מה לחייב לו ומה לשלול ממנו, ולכן חובה בהחלט להתבונן בכל המציאות כפי שהיא, כדי שנקח מכל דבר ודבר הקדמות אמיתות נכונות שיועילו לנו במחקרנו האלהיים. יש הקדמות הנלקחות מטבע המספרים [מתמטיקה], ומסגולות התבניות ההנדסיות [גאומטריה], נלמד מהן לדברים שנושלל ממנו יתעלה, ותורנו שלילתן על כמה ענינים. אבל עניני התכונה הגלגלית [אסטרונומיה] ומדעי הטבע [פיזיקה, בוטניקה, זואולוגיה] איני חושב שיהא לך ספק שהם ענינים הכרחיים להכרת יחס העולם - להנהגת ה' היאך היא באמת, לא באופן דמיוני.

ויש דברים עיוניים שאין לקחת מהם הקדמות למדע זה, אבל הם מכשירים את המחשבה, ותושג לאדם תכונה היאך ללמוד ולדעת האמת בדברים שהם ממשיים בשבילו (בשביל המדע האלוהי), ומסלקים את הערובייה המצויה ברוב מחשבות המעיינים שמתחלפים להם דברים המקריים בעצמיים, ומה שיצא מחמת כך מן הדעות הנפסדות... ואע"פ שאינן יסוד למדע האלוהות, לא יבצר שיש בהם תועלויות אחרות בדברים המועילים למדע זה. והרי הכרחי למי שירצה להגיע אל השלמות האנושית להכשיר את עצמו תחלה במלאכת ההגיון [לוגיקה], ואחר כך במקצועות ההכשרתיים כפי הסדר, ואחר כך במדעי הטבע [פיזיקה, בוטניקה, זואולוגיה] ואחר כך במדעי האלוהות.

הרי להדיא [בפירושו] כי בין המדעים ההכשרתיים מונה הרמב"ם מתמטיקה וגאומטריה, ובין המדעים המובילים למדעי האלוהות כל מדעי הטבע, כולל פיזיקה בוטניקה וזואולוגיה, ושוב חזר על הלוגיקה כלומר ההגיון. ולהלן עוד נראה מהו מעמד הרפואה והניתוח כלומר האנטומיה. ככל אופן לתורת ההגיון מיחס רבנו חשיבות רבה למדי,

כך, וראיתך ראוי לגלות לך סודות ספרי הנבואה, עד שתדע מהם מה שראוי שידעוהו השלמים.

כבר כאן מדבר הרמב"ם על האסטרונומיה כאחד המדעים ההכרחיים להיות מצד והקדמה לפני למוד מדעי האלוהות. ואם אנו אומרים הכרחיים, פירוש הדברים שבלעדיהם אין להגיע למדעי האלוהות, אחרת אינם הכרחיים. ואף גם זאת, הרי כאן עוד מקצוע שני אשר בלעדיו לא היה הרמב"ם רואה בתלמידו ראוי לגלות לו סודות ספרי הנבואה, והוא תורת ההגיון, לוגיקה, "מנטק". ואלמלי ידע הרמב"ם שהתלמיד הכשיר עצמו והגיע להשגים טובים במדע זה כביתר המדעים ההכשרתיים, לא היה משוחח עמו על מדעי האלוהות ועל סודות ספרי הנביאים, כי לא תהיה לו שפה משותפת עמו. ידועה היא האגדה על הפילוסוף הנודע אפלטון, שבא אדם אחד לשוחח עמו בנושאים מחשבתיים, אמר לו אפלטון: אולי נבחן תחילה אם יש לנו שפה משותפת, ומיד שאל אותו: נניח, עמוד בגובה חמשה מטר בקוטר מטר אחד, בא פסל ועשאו "אסטואנה" (קונוס, משופע), שמלמטה נשאר קוטר מטר ומלמעלה כולה עד חוד המחט, מהו יחס מה שנשאר למה שנלקח. ההוא ענה תשובה השערית, כמובן בלתי נכונה. אמר לו הפילוסוף. אם כן הנח לי, אין לי שפה משותפת עמך, לא דיין שאינך יודע, אלא שאף היתה לך חוצפה להשליך בפני את סכלותך. כנראה שאגדה זו היא שהביאה להדגמתו של הרמב"ם במורה הנבוכים (חלק א, פרק לו).

על הדברים האמורים לעיל חזר שוב הרמב"ם בפתיחתו למורה הנבוכים (עמוד ח). וזה לשונו:

הלא תראה כי ה' יתעלה כאשר רצה להביאנו לידי שלמות ותקינות מצבי חברתנו במצוותיו המעשיות, אשר לא יתכן זה אלא לאחר מושגים מושכלים, ראשיתן השגתו יתעלה כפי יכלתנו, אשר לא יתכן זה כי אם במדע האלהי, ולא יושג אותו המדע האלהי אלא לאחר מדעי הטבע, כי מדע הטבע תוחם את המדע האלהי וקודם לו בזמן הלמוד.

שים לב לדברי רבנו, שלא ייתכן קיום מצוותיו המעשיות אלא לאחר מושגים מושכלים, דברים לכאורה מופלאים בלתי מובנים. מי לא יכול ליטול לולב, לישב בסוכה ולהניח תפלין בלי המדע האלוהי הפלא ופלא. אלא ברור, כונת הרמב"ם שיהיו המצוות "מצוותיו המעשיות" בוי"ו הכינוי, מצוותיו של הקב"ה, וזה לא יתכן ללא מדעי האלוהות, [בשים לב למשלו במורה (חלק א פרק לו)]. ומדעי האלוהות לא ייתכנו לדעתו ללא מדעי הטבע וכפי שיתבאר לקמן, כי דרכן מכיר האדם את מי שאמר והיה העולם הכרה שכלית, ולא הכרה אמירתית. וחלק מן

אברהם אבינו, שהצד הבסיסי של יסוד מחקריו ומובילי ידיעתו את ה' היה האסטרונומיה וכפי שדרשו חז"ל (הובא במדרש הגדול תחילת פרשת לך-לך):

והיה משוטט בדעתו עד מתי אנו משתחווים למעשה ידינו... אמר: אין ראוי להשתחוות אלא לשמים. חזר וראה את השמש שהיא מאירה לעולם והיא מגדלת צמחים, אמר: אין ראוי להשתחוות אלא לה. כיון שראה אותה שוקעת, אמר: אין זה אלוה. חזר וראה את הירח ואת הכוכבים שהן מאירין בלילה, אמר: לאלו ראוי להשתחוות. כיון שעלה עמוד השחר, בטלו כולן. אמר: אין זה אלוה. והיה מצטער ואומר: אלמלי יש להן מנהיג, מפני מה זה שוקע וזה עולה?

וכפי שכתב גם הרמב"ם במורה (חלק ג פרק כג) כי איוב נתבררה לו האמת על ידי התחקות אחרי פעולות הטבע ומדעי האסטרונומיה, וכך כתב:

וכן תמצא החזון הזה אשר נראה לאיוב, אשר בו נתגלתה לו טעותו בכל מה שנדמה לו, לא חרג בו מתיאורי ענינים טבעיים, אם תיאור יסודות או תיאור פעולות שממיות או תיאור טבעי מיני בעלי החיים [זואולוגיה], לא דבר אחר. ומה שהזכיר שם מתיאור שחקים ושמים וכסיל וכימה ופעולותיהם.

וכן באותו הפרק כתב עוד הרמב"ם, כי בסיס השקפותיו הצודקות של אליהוא בן ברכאל הבוזי נבנו על מדעי הטבע [פיזיקה] ועל התחקות אחרי הליכות בעלי החיים [זואולוגיה]. וכך כתב שם:

ובא לחזק השקפה זו ולבאר דרכה בתיאור מצבים טבעיים רבים, כגון תארו את הרעם והברק והמטר ומשב הרוחות, ועירב באלה דברים רבים ממצבי בעלי החיים... אמר "מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחמנו" (איוב לה, יא). וביותר מה שהאריך באותה שיחה בתיאור הליותן וכך.

הנה עד כה דיברנו על דרישותיו של הרמב"ם לידיעת מדעים הללו, לוגיקה, אסטרונומיה, מתמטיקה, גיאומטריה, פיזיקה, בוטניקה, זואולוגיה ואנטומיה. ועתה נראה מה הוא אומר על הרפואה, אשר זה היה מקצועו וממנו היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. וכך כתב בפרק החמישי מפרקי הקדמתו לפירושו למסכת אבות:

ולפי דרך זו, יהי למלאכת הרפואה ענין רב מאד במעלות ובידיעת ה' ובהשגת האושר האמתי, ויהיה למודה וההתעסקות בה עבורה מן הגדולות שבעבודות, ולא תהיה אז כמו האריגה והנגרות, לפי שבה נכוון את פעולותינו, והיהו פעולותינו פעולות אנושיות מביאות אל המעלות ואל האמתיות.

ובהמשך אותו פרק כלומר פרק לד יאמר כי צדיק האמור במשלי (כא, כה-כו), הוא העוסק במדעים ההכשרתיים והמובילים הללו. וכך היא גם שיטת רס"ג בפירושו למשלי (ראה שם במהדורות). ובמלים יותר חריפות בהקדמתו לספרו הנבחר באמנות וברעות (ראה שם מהדורות עמ' ד).

ושוב במורה הנבוכים (חלק ב פרק כט) כתב הרמב"ם:

ולכן הנכון להמנע מלבארם [ענייני מעשה בראשית ומעשה מרכבה] כפי העולה בדמיון תוך ריקנות מן המדעים, ולא כפי עשויים הדרשנים והמפרשים המסכנים, שהם מדמים כי ידיעת פירוש המלים היא חכמה, ורובי הדברים ואריכותם היא לדעתם תוספת שלמות. אבל הבנתם בדעה נכונה אחרי ההשתלמות במדעים המוכחים וידיעת הסודות הנבואיים הרי הוא חובה.

ומדעים מוכחים אלה שמזכיר רבנו כאן, הם אותם המדעים שיש להם דרך בחינה מעשית אם נכונים הם או לא, כגון מתמטיקה וגאומטריה וכדומה, וכפי שכבר נאמר בקטעים המובאים לעיל. וכתב עוד רבנו במורה (חלק ג, פרק יד):

ממה שראוי עוד שיתבונן בו האדם כדי שיכיר ערך עצמו ולא יטעה, הוא מה שנתבאר משעורי הגלגלים והכוכבים ושעורי המרחקים אשר בינינו לבינם וכך.

והרי ברור כי מה שאמר רבנו "שיתבונן", אין זה קריאת עתון, כתב עת, או אפילו ספר העוסק בנושאים הללו בעת מנוחת הצהרים או בשעת רגיעת הערב לאחר ארוחה דשנה, אלא הכוונה למידה של ממש, למידה המובילה את האדם אל ההכרה שרבנו דורש ממנו, אם אין בכחנו להגיע אל למעלה מזה. והנה שוב למודי "חול" הכרחיים, חיוביים.

ושוב בחלק ג פרק יט מוכיח רבנו שלילת מגרעת שייחסו לה' מקצת המלומדים, על ידי הסתכלות מעמיקה במבנה אברי האדם, כלומר באמצעות ידיעת האנטומיה, וכפי המובא לעיל בקטע מיסודי התורה "ממלאך וגלגל ואדם". וזה לשונו:

האם אפשר לחשוב שתיווצר [בעין] ליחה מסוימת זכה ותחתיה ליחה אחרת כך ותחתיה שכבה מסוימת, ואירע במקרה שניקב חור ובאה כנגד אותו החור שכבה זכה קשה, כללו של דבר לחיות העין ושכבותיה ועצביה שהם בתכלית השכלול, כפי שכבר ידוע, וכולם המטרה בהם הפעולה הזו. היחשוב משכיל שזה נעשה במקרה?

וזהו כנראה לדעת רבנו כוונת איוב באמרו "ומבשרי אחזה אלוה", כלומר בהתחקות על מבנה גוף האדם והשפעת חלקיו זה על זה, נוסף על שהלך בעקבות

וכאשר ידענו את אלה המפסידים מאד ושהם מסופקים, והם מדמים שהם חכמי ישראל, והם היותר סכלים בבני אדם ויותר תועים מן הבהמות, וכבר נתמלאו מוחותיהם פלאות והזיות ודמיונות נפסדות... ראינו שכן ראוי שנבאר בחבורינו ההלכתיים יסודות הדת על דרך הודעה, לא על דרך הלמידות. כי הלמידות על אותן היסודות דרוש לה בקיאות במדעים רבים שאין חכמי התורה יודעים מהם מאומה, כמו שבארנו במורה.

ועיין עוד במהדורותי, עמ' עז-עח.

עוד שם (עמ' פט) כתב:

והדבר השני, כי האריכות אינה אלא בהבנת ענין עמוק, כדי שתהא הבנתו שלמה, או בהבאת ראיות על אמתתו. והרי דבר זה יש צורך בו בשלשת סוגי המדעים, כלומר ההכשרתי והטבעי והאלהי, כי פעמים רבות יש בהם ענין נעלם וקשה להבנה, עד שיבוארו הגדרותיו באור מספיק. ופעמים רבות זקוק הענין שרוצים להבינו לראיות רבות מאד, עד שיתברר מה שרוצים "לבררו".

כוונת דבריו הפרסו והדברים המדריכים אליו, והשבילים המובילים אליו. וכבר ידוע כי רבים מאותם אשר שבילי חשיבתם וחוקים משבילי חשיבתו של הרמב"ם, עלולים ועשויים לתקוף את הרמב"ם ולהתבטא נגדו כדרכם וכעלילותם, בפרט אותם אשר עליהם שר ר' שמואל הנגיד בשירו המתחיל "הירהב הזמן". וזה לשונו:

הירהב הזמן ברבי ורבא, ואם ביניו ובין תלמוד מריבה.

ולכן סדרו על פי פתאים, מתי בטן ואדרת ושיבה. וכל בער אשר יאמר אני הוא, מפיושות, ורב האיי כציבא.

ידמו כי בציציות וזקן ומגבעת, יהי איש ראש ישיבה.

הרי ידעו נא התוקפים שכבר מחשבותם ותגובתם עלו על לבו של הרמב"ם, ועליהם כתב במורה הנבוכים (חלק א,

פרק לב):

ואין הכוונה בלשונות אלו שאמרום הנביאים והחכמים ז"ל נעילת שערי העין לגמרי והשבת השכל מלהשיג מה שאפשר להשיג, כמו שמדמים הסכלים והבטלנים האוהבים לעשות חסרונם ופתיותם שלמות וחכמה, ושלמות זולתם וידיעותיו חסרון ויציאה מן הדת. שמים חשך לאור ואור לחשך.

ובאותו הפרק הוא כותב על המדעים ההכשרתיים והמדעים המובילים לידעת ה':

וכן כל מה שילמד מן הלמודים והמדעים, כל מה שהוא מהם דרך לאותה התכלית [ידיעת ה'], הרי אין מה לדבר בו. ואשר אין בו תועלת לאותה המטרה, כגון שאלות האלגברה וההשוואות וספרי התשבורת והרובי בשאלות ההנדסה והרבה כאלה, תהיה המטרה בהם חודר השכל והרגל כח ההגיון לדרכי ההוכחה, כדי שתושג לאדם תכונת ידיעת ההיקש המופתי מזולתו, ויהיה לו זה דרך שיגיע בו לידעת אמיתת מציאותו יתעלה.

נוסף לכל אלה מחייב הרמב"ם ידיעת הלשון ודקדוקה, והמלים המושאלות המורכבות והמסופקות המשומשות בשפה העברית, כדי שיוכל להבין משפטים שבהם נאמרו סודות הנבואה, מה מהם כפשוטו, ומה מהם מושאל, ומה מהם מסופק, ומה מהם מורכב. וכפי שבאר כל אותן הערכים שקבע בחלק הראשון של ספרו מורה הנבוכים, ועיין גם חלק ב פרק כט, וכן בספרו מלות ההגיון.

וב"מאמר תחיית המתים" (מהדורותי, עמ' ע), כתב:

ד. המצוה ללמוד "לימודי חול"

למעלה מכל זה, הרי הרמב"ם סבור כי מצוה מן התורה ללמוד את המדעים הללו אשר משום מה קוראים אותם "לימודי חול", וכה כתב במורה הנבוכים (חלק ג פרק כה), אחר שדבר על אותן מצוות שנאמרו בתורה, לידע מציאות ה', יחודו, ידיעתו, יכלתו, רצונו, וקדמותו וכו'. כתב:

אבל שאר ההשקפות הנכונות בכל המציאות הזו, אשר אלה הם כל המדעים העיוניים לכל ריבוי מיניהם, אשר בהם יתקיימו אותן ההשקפות שהם התכלית הסופית, הרי אע"פ שהתורה לא קראה אליהן בפירוש כמו שקראה אל ההם [מציאות ה' וייחודו וכו']. כבר קראה אליהן באופן כללי, והוא אמרו "לאהבה את ה'" וכבר ידעת את ההדגשה שנאמרה באהבה, "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאורך". וכבר בארנו במשנה תורה כי האהבה הזו לא תהיה אלא בהכרת המציאות כפי שהיא, ובהתבוננות בחכמתו בה, והזכרנו עוד שם הערת החכמים ז"ל על הענין הזה.

מה שהרמב"ם מציין למשנה תורה, הם אותם הקטעים אשר הבאנו בראשית דברנו מהלכות יסודי התורה ומהלכות תשובה, ועוד. הרי לך דברים ברורים, כי בכלל המצוה "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך", גם לימוד המדעים המכשירים לכך, והמדעים המובילים לכך. וכיון שכן הרי מה שפסק בהלכות תלמוד תורה (פרק א הלכה יב):

וְהַעֲנִינָהוּ הַקְּרָאִין פְּרָדִים בְּכָלֵל הַתְּלָמוֹד.

האדם באשר הוא אדם להתקיים הקיום הנצחי. גם כאשר אדם לומד אותם המקצועות על מנת להתפרנס מהן, אם בהוראתו ואם בכל דרך אחרת, עדין קדש הם, כמו שאמרו בקהלת רבתי (פרשה ט, פסקה ז):

"ראה חיים עם אשה אשר אהבת". אמר רבי משום עדה קדושה: קנה לך אומנות עם התורה. מה טעמא? ראה חיים וכו'. למה הוא קורא אותם עדה קדושה? שהם היו ר' יוסי מן משולם ור' שמעון בן מנסיא, שהיו משלשין היום: שלישי לתורה, שלישי לתפלה, שלישי למלאכה. ויש אומרים שהיו יגיעין בתורה בימות החורף ובמלאכה בימות הקיץ.

ר' יצחק בן אלעזר היה קורא לר' יהושע בריה דר' טימי ור' בורקי עדה קדושה, שהן משלשין: שלישי לתורה, שלישי לתפלה, שלישי למלאכה. והדברים ברורים כי רק קודש מביא קדושה. ושאינו קודש אינו מביא קדושה. וכל שכן שאין חול מביא קדושה.

דבר מתוך דבר? הנה נתבאר לך כי ידיעת התורה אצלם מין, והחכמה מין אחר, והיא לאמת השקפות התורה בעיון האמיתי... והמין הרביעי הוא השלמות האנושית האמתית, והיא השגת המעלות ההגיוניות, כלומר ציור המושכלות המביאות להשקפות אמיתיות בענינים האלהיים, וזו היא התכלית הסופית, והיא המשלימה את האדם שלמות אמיתית, והיא לו לברו, והיא המעניקה לו הקיום הנצחי, ובה האדם אדם... ושמע לשון בראשית רבה: כתוב אחד אומר "וכל חפציך לא ישוו בה", וכתוב אחד אומר "וכל חפצים לא ישוו בה". "חפצים" - אלו מצוות ומעשים טובים. "חפציך" - אלו אבנים טובות ומרגליות. חפצים וחפציך לא ישוו בה, אלא "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי..." נמצא כי התכלית אשר הזכיר בפסוק זה, שהוא באר, כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכלתו, וידע השגחתו על בראויו בהמצאתם והנהגתם היא.

פתחנו ביסוד היסודות, וסיימנו ביסוד היסודות, וכפי שכבר בואר ונתבאר, בורר ונתברר, שאין יכולת ואפשרות לדעת הרמב"ם להגיע לידיעה ודעת במושכלות הללו ללא מדעים מכשירים, וללא מדעים מובילים. אפשר לחלוק על הרמב"ם, אפשר לומר התורה התמימה הדריכתו, אפשר גם לומר "הפילוסופיא הארורה הטעתו". אך אי אפשר לאנוס את דבריו ואי אפשר לעוות את אמריו. ותו לא מידי.

אמור מעתה כל אותם המקצועות והמדעים אשר משום מה מכנים אותם "לימודי חול", אם אדם לומד אותם כדי להגיע דרכם אל המושכלות ולידיעת ה' שהוא יסוד היסודות ועמוד החכמות, ואשר אי אפשר לדעת הרמב"ם להגיע לאותה הידיעה בלעדיתם, הרי הם קודש מקודש.

בדרך זו אפשר גם להבין אותה האגרת המיוחסת להרמב"ם, בה נאמר, כי עסקו במדעים הכלליים היותם לטבחות ולרקחות ולאופות (שמואל א ח, יג). כשם שהטבחות והאופות והרקחות מכשירות את מיני המזון לאוכל אדם, ועל ידי כך חי ומתקיים האדם משך ימי חייו קיומו, ובלעדי ההכנות הללו ימות בקוצר זמן, וכפי שכתב רבנו סעדיה גאון בפירושו האמיתי לרניאל פרק ד, שאם יאכל האדם החטה והשעורה כפי שהם והיך כמו שהוא ימות בקוצר זמן, כך לדעת הרמב"ם - אם אותה אגרת לו בלעדי המדעים הכלליים המקנים לאדם לב, והמובילים אותו למושגי האמת במדעי התורה והיהדות, לא יוכל

ה. הבחנה בין דיני התורה וחכמת התורה

פתחנו בדברי הרמב"ם ונסיים בדברי הרמב"ם, וכפי שהבטחנו בראשית דברינו להביא לשונן בהבחינו בין דיני התורה וחכמת התורה. ואלה דבריו במורה (חלק ג פרק נד):

ולפי הבאור הזה, הרי היודע את כל התורה כפי אמתתה נקרא 'חכם' משני צדדים, מצד מה שכללה אותו התורה מן המעלות ההגיוניות ומצד מה שכללה מן המעלות המדעיות. אבל כיון שההגיוניות שבתורה מקובלות ואינן מוכרחות בדרכי העיון, לפיכך בספרי הנביאים ודברי חכמים עושים 'ידיעת התורה' מין, וה'חכמה' בסתם מין אחר. אותה החכמה בסתם היא אשר הוכר בה מה שלמדנו מן התורה מאותם ההגיוניות על ידי קבלה. וכל מה שתמצא בספרים מרוממות החכמה ופלאיותה ומיעוט יודעיה... כל זה על אותה החכמה המביאה לנו את ההוכחה על השקפות התורה. ובדברי חז"ל דבר זה הרבה, כלומר שהם עושים ידיעת התורה מין, ועושים החכמה מין אחר. אמרו על משה רבנו: "אב בחכמה אב בתורה" (בבלי מגילה יא, א). ועוד אמרו חז"ל כי האדם נתבע בידיעת התורה תחלה, ואחר כך נתבע בחכמה, ואחר כך במה שמוטל עליו ממשפטי התורה, כלומר הבנת מה שראוי לעשות. וכך ראוי להיות הסדר: לדעת אותם ההשקפות תחלה על ידי קבלה, ואחר כך להוכיח אותן, ואחר כך לדקדק במעשים אשר יוטבו בהן ההליכות. וזה לשונם... (ראה בבלי שבת לא, א). "כשאדם נכנס לדין, תחלה אומרים לו: קבעת עתים לתורה? פללת בחכמה? הבינות